



Universiteit  
Leiden  
The Netherlands

## Boekbespreking van: Oorlog - Multidisciplinaire beschouwingen

Falger, V.S.E.

### Citation

Falger, V. S. E. (1991). Boekbespreking van: Oorlog - Multidisciplinaire beschouwingen. *Acta Politica*, 26: 1991(3), 360-364. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/3449927>

Version: Publisher's Version

License: [Leiden University Non-exclusive license](#)

Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/3449927>

**Note:** To cite this publication please use the final published version (if applicable).

nadeel is dat de methode zich in principe leent voor *hineininterpretieren*: het signaleren van problemen en theorieën die Spinoza zelf niet zag of überhaupt niet kon zien. Een enkele keer lijkt Terpstra bijna in die fout te vervallen, bij voorbeeld wanneer hij Spinoza de ambitie toeschrijft filosoof-koning te willen spelen, wanneer hij voor 'de mens' lijkt uit te gaan maken wat goed is (p. 55).

Ten slotte: heeft het boek ook betekenis vanuit een actueel politiek perspectief? Ik geloof dat Terpstra erin is geslaagd, zijn werk meer te actualiseren dan bij filosofen gebruikelijk is. Niet alleen werpt hij een nieuw licht op aloude politiek-filosofische thema's (met name de verhouding tussen legitimiteit en macht), maar hij signaleert ook een verzwegen probleem dat bepaald actueel aanvoelt. Spinoza poogde de rellen, die bijna voor zijn huisdeur plaatsvonden, te begrijpen, maar in plaats daarvan rationaliseerde hij ze. De liberaal Spinoza – aldus Terpstra – trachtte politiek aanvankelijk te herleiden tot rationeel handelen op grond van ware kennis, en later tot een rationeel verklaarbaar spel met de macht. Daarmee maakt hij evenwel het irrationele aspect van politiek onbegrijpelijk. Spinoza mist het bestaan van problemen waarvoor geen rationele oplossing te vinden is, van politieke opvattingen die zich op iets anders dan de rede beroepen – en dat zijn precies de problemen die om politiek vakmanschap vragen. Volgens Terpstra reduceert Spinoza zo politiek tot beleid, en mist hij 'het ware moment van de politiek', de krachtmeting tussen onverzoenlijke partijen.

M.L.J. Wissenburg

J.A.R.A.M. van Hooff, G. van Benthem van den Bergh, J.M. Rabbie (red.), **Oorlog – Multidisciplinaire beschouwingen**. Stubeg, Hoogezand 1990.

Het oerprobleem van de internationale betrekkingen – het doorgronden van het fenomeen oorlog – had voor niet weinigen al enige tijd de smaak van een afgekloven bot. Na de wapenstilstand in de oorlog tussen Irak en Iran, de val van de Berlijnse Muur, de officiële beëindiging van de Koude Oorlog en nog zo wat verrassingen werd het tijd 'vredesdividend' te innen, enthousiast te worden voor een Nieuwe Wereldorde en zelfs serieus na te denken over het einde van de geschiedenis. Siccama knoopte op 15 januari 1991 met zijn oratie onder de titel *Verdwijnt de oorlog?* aan bij dit oppervlakkig optimisme. Hoewel hij de vraag natuurlijk ontkennend beantwoordde, had hij zijn toehoorders niet durven voorstellen dat de volgende oorlog 30 uur later zou beginnen.

Wie zich door de jongste gebeurtenissen verrast voelt, of wie gewoon geïnteresseerd is geraakt in wat de jongens – en tegenwoordig ook meisjes – beweegt die gewoon hun 'job' doen in de oorlog tegen Irak, kan *Oorlog – multidisciplinaire beschouwingen* van harte aanbevolen worden. Het boek is bij uitstek geschikt om grondig kennis te maken met een opmerkelijk breed scala van benaderingen van gewelddadige intergroepsconflicten en bijbehorend individueel gedrag. Doctoraalstudenten in de internationale betrekkingen, sociologie, sociale psychologie

en culturele antropologie, met belangstelling voor conflictgedrag, zullen baat hebben bij de in het algemeen prettig geschreven vrij complete literatuuroverzichten van Van Hooff over groepsagressie bij mens en dier, Van der Dennen over de primitieve oorlog in evolutionair perspectief, en Rabbie over de sociaal-psychologische benadering van agressieve conflicten tussen individuen en groepen. Meer essay-achtig zijn de beschouwingen van Wilterdink over oorlog als historisch civilisatieproces met staatsvorming als hoofdthema, Houweling en Siccama over conflictescalatie tussen kernbewappende supermogendheden als theoretisch probleem, en Van Benthem van den Bergh over de revolutionaire invloed die de vernietigingskracht van nucleaire wapens al vóór hun gebruik op het gedrag van de grote mogendheden uitoefent.

Deze zes hoofdstukken verschaffen inzicht in het oorlogsfenomeen op de analyse-niveaus van individu, groep en (internationaal) systeem. Maar ook degenen die zich afvragen of ze 'iets aan de oorlog kunnen doen' krijgen aanknopingspunten gepresenteerd: de zeer praktisch georiënteerde sociaal- en organisatiepsychologische bijdrage van Prein over hoe conflicten in onderhandelingsverband zijn te hanteren, is nuttig voor wereldverbeteraars en verfrissend voor iedere sceptische theoreticus. De ouderwets aandoende oproep van de psychobioloog Groen aan de sociale wetenschappers om zich *qualitate qua* in de politieke praktijk met vraagstukken van oorlog en terrorisme te bemoeien, ademt wel heel erg de sfeer van 'maakbaarheid' en goede wil. Al zou ik het geen verlies hebben gevonden als de redacteurs van deze bundel dit laatst genoemde, nogal warrig geschreven, hoofdstuk niet hadden opgenomen, toch heeft het de verdienste dat het op authentieke wijze een moraliserend element introduceert, dat iedere lezer met het serieuze probleem van *Sein* en *Sollen* confronteert.

Al met al een vrij compleet boek, vol aanzetten voor discussies in onderwijs en bezinning en prettig per hoofdstuk voorzien van uitgebreide literatuurverwijzingen of (niet overdadige) noten. De vakspecialist zal er minder aan hebben, tenzij hij op zoek is naar nieuwe benaderingen van dit oude fenomeen. Het valt op dat degenen die politicoloog zijn van hun vak (Van Benthem van den Bergh, Houweling en Siccama), zich in het geheel niet hebben laten inspireren door de andere deelnemers aan de conferenties waarvan dit boek de neerslag is. Wie deze auteurs al kent uit andere literatuur, zal nu niet veel nieuws opsteken. Echter, juist in het licht van de coalitieoorlog tegen Irak laat het theoretische opstel van Houweling en Siccama zich lezen als een wetenschappelijke verklaring vooraf, van de onder invloed van een zeer asymmetrische militaire krachtsverhouding welbewust nagestreefde escalatie. Hoewel dit een loepzuiver voorbeeld van Amerikaanse absolute escalatiedominantie is, die volstrekte duidelijkheid schiep over de vraag wie in de periode augustus 1990–16 januari 1991, respectievelijk 23 februari had moeten inbinden, is het de vraag of de Verenigde Staten niet gewoon uit waren op oorlog. Het Amerikaanse onderhandelingsoverwicht heeft in ieder geval niet gewerkt om het politieke doel – Iraakse ontruiming van Koeweit – te realiseren. Een sociaal-psychologische analyse van het onderhandelingsproces (Rabbie en Prein), en zelfs Groens psycho-analytische opmerkingen zouden hier van pas kunnen komen.

Het systeemniveau is zeker bruikbaar bij de actualisering van Van Benthem van den Berghs nucleaire revolutie: de 'gemeenschappelijke afschrikking' tussen de Verenigde Staten en de Sovjetunie (ten onderscheide van de als prenucleair aangemerkte wederzijdse afschrikking). Dat gemeenschappelijke aspect in de relatie tussen de supermogendheden komt niet alleen in Europa en in wapenbeheersingsoverleg tot uitdrukking, maar ook in het tegengaan van kernwapenproliferatie en zelfs in samenwerking bij het oplossen of in de hand houden van regionale conflicten. Aan de einder lijken immers de contouren van een nieuw soort vredeshandhavingsregime in VN-verband op te doemen, steunend op de dwang die voortspuit uit de escalatierisico's van de grote mogendheden. Dat regime 'kan worden gezien als een functioneel equivalent op wereldschaal van het geweldsmonopolie van de staat' (p. 351). Intussen hebben we dat regime aan het werk gezien, maar toch is dat veeleer een uiting van klassieke Amerikaanse machtspolitiek, sterk bevorderd door machtsverval van de Sovjetunie. De beperkingen van de 'imperial overstretch' worden nog wel duidelijk als deze oorlog voorbij is. Het probleem met gemeenschappelijke afschrikking is dat het tot dusverre wel werkt tussen groten ten opzichte van elkaar, maar niet (altijd) ten opzichte van, al dan niet voormalige, cliënten. Ondanks een geweldig toegenomen economische interdependentie, *self-deterrence* en civilisatie is Bulls *anarchical society* nog steeds actueel.

Dat roept, althans bij mij, de behoefte aan minder historisch bepaalde beschouwingswijzen op. Daarin voorzien de bijdragen van Rabbie en Prein gedeeltelijk. Zij knopen weliswaar herhaaldelijk aan bij contemporaine voorbeelden van oorlogvoering, zoals de Falklandoorlog en de oorlog tussen Iran en Irak, of diplomatieke onderhandelingsituaties die zich voor analyse lenen, zoals de Cubacrisis en de besprekingen tussen Begin en Sadat onder leiding van Carter in Camp David (1978), maar dat zijn duidelijk illustraties van wezenlijker problemen. Voor Rabbie zijn dat variaties op het thema 'in-group/out-groepdifferentiatie'. Sherifs befaamde experimenten met groepsvorming bij jongens in zomerkampen, Tajfel en Turners onderzoek naar de totstandkoming van individuele sociale identiteit, Sumners these over de onverbreekelijke relatie tussen in-groepcohesie en out-groepvijandigheid, 'groupthink' en nog een aantal andere classics worden helder gepresenteerd en becommentarieerd. Zo bestrijdt Rabbie aan de hand van eigen experimenteel onderzoek bij voorbeeld de onverbreekelijkheid van Sumners these. In de op veiligheidsvraagstukken toegespitste internationaal-politieke groepsvorming kan men het echter juist niet zonder duidelijk vijandbeeld stellen. Saddam Hussein heeft de discussie over het einde van de NAVO doen verstommen, terwijl tegelijkertijd 'Europa' niet bleek te bestaan, omdat *die* groep op geen enkele manier bedreigd werd. Rabbie ziet wel wat in Van Benthem Van den Berghs 'gemeenschappelijke afschrikking', die sociaal-psychologisch te interpreteren is als een instrumentele oplossing van een situatie die overeen komt met het Prisoner's Dilemma waarin de betrokken partijen inzicht in hun interdependentie-structuur hebben verworven. Hij voert de gemeenschappelijke afschrikking zelfs op als 'overkoepelend doel' om een nucleaire oorlog te vermijden (p. 196), een wat al te schizofrene voorstelling van zaken, dunkt mij. Voor het overige is

Rabbie zich zeer bewust van wat hij 'de kunstmatige relatie' noemt, tussen inzichten ontleend aan sociaal-psychologische experimenten en de realiteit. Hij wijst directe generalisaties dan ook af, maar ziet zijn bijdrage (en dat geldt ook voor Prein) als een poging 'de essentiële structuur van het probleem bloot te leggen' (p. 227).

Nu zal *de* essentiële structuur van het oorlogsverschijnsel wel nooit gevonden worden, maar in dit boek komen toch veel varianten aan bod. De gemiddelde sociale wetenschapper op zoek naar inzicht zal vermoedelijk de meeste inspiratie opdoen uit de twee hoofdstukken die pogen de prehistorische oorsprong van de oorlog te reconstrueren. Van Hooff en Van der Dennen plaatsen intergroepsconflicten in een biologisch en cultureel-evolutionair perspectief dat aan het zo sterk door het westerse civilisatieproces beïnvloedde denken over oorlog vooraf gaat (Wilterdinks hoofdstuk over de samenhang tussen geweldmonopolisering en staatsvorming vormt een synthese, maar is te oppervlakkig over de pre- en protostatelijke fase). Hier krijgen we niet alleen een geheel andere tijdsdimensie aangereikt, maar ook wordt hier van het menselijk voetstuk afgestapt door gebruik te maken van analogieën en homologieën in gedrag bij andere sociaal levende dieren, vooral primaten. Wat dan opvalt, is dat de afstand tussen de 'primitieve' mensengemeenschappen en, bij voorbeeld, chimpansees door het bestaan van een ecologisch evenwicht kleiner is dan tussen de 'primitieve' culturen en de eerste grote beschavingen van het Midden-Oosten en alle latere varianten. Met de overgang van jager-verzamelaarculturen naar de veel meer in het ecosysteem ingrijpende landbouwculturen is een onzichtbare grens overschreden, die ook voor het menselijk gedrag ingrijpende consequenties heeft gehad. Maar uit beide hoofdstukken blijkt zonneklaar dat gewelddadig conflict tussen groepen al veel langer bestaat en ook niet uitsluitend in het menselijk gedragsrepertoire voorkomt.

Daarmee willen de schrijvers niet beweren dat 'war is in our genes' en we er 'dus' niets aan kunnen doen. In tegendeel: zonder de grote nadruk op de invloed van de *omgeving* op het gedrag van individuen en groepen – adaptatie is het kernwoord hier – is Van Hooffs bijdrage niet te begrijpen. Niet voor niets neemt de vraag waarom sociaal leven, dat wil zeggen leven in groepsverband, überhaupt vóórkomt bij mens en dier een belangrijke plaats in – in de meeste humane sociale wetenschappen is dat geen vraag, maar een vanzelfsprekend uitgangspunt. Het voert te ver om de evolutionair-biologische ratio hiervan weer te geven, maar met een fraaie selectie uit de ethologische literatuur wordt aannemelijk gemaakt dat de studie van het menselijke intergroepsgedrag eigenlijk niet compleet is, zonder aandacht te schenken aan het in biologisch perspectief zo belangrijke onderscheid tussen proximate drijfveren en ultimate effecten. Van der Dennen maakt het de lezer gemakkelijk door de grote variatie in oude en (schaarse) moderne biologisch-evolutionaire theorieën inzake oorlog helder te bespreken. Daaruit blijkt in ieder geval dat er geen algemeen aanvaarde theorie over ontstaan en evolutie van de oorlog bestaat. Als humaan-etholoog is Van Hooff het best op dreef in de conclusie van het boek, waar hij onder andere een lans breekt voor de mens-diervergelijking met betrekking tot onderzoek naar verzoeningsgedrag (ook voor geïnteresseerden in conflict van belang). Zo levert

degene die disciplinair het verst verwijderd staat van de Golfoorlog de meest originele bijdrage aan de studie van het fenomeen in het algemeen. Om het als lezer ook zo te ervaren beveel ik aan de leesvolgorde van de hoofdstukken om te draaien: het is dit keer verrassender – en leerzamer – om te ontdekken hoe het boek begint dan hoe het afloopt!

V.S.E. Falger

Jan van Putten, **Politieke stromingen**. Utrecht, Het Spectrum, 1990 (derde herziene druk), 476 pag.

De huidige politieke partijen in Nederland beroepen zich vrijwel allemaal op ideeën over de inrichting van de samenleving uit de tweede helft van de vorige eeuw. Deze ideeën zijn echter niet statisch. In iedere fase van de geschiedenis hebben zij een nieuwe invulling gevonden. Het boek 'Politieke stromingen' van Van Putten gaat over de politieke stromingen van onze tijd. Met het begrip politieke stroming wordt een categorie mensen aangeduid, die zich verenigd weten rond bepaalde politieke ideeën. Aan bod komen liberalen, democratisch-socialisten, christelijke stromingen, communisten, fascisten en radicale alternatieven. Nadat de auteur in hoofdstuk 1 een aantal begrippen heeft geïntroduceerd en in hoofdstuk 2 de maatschappelijke ontwikkelingen van de afgelopen anderhalve eeuw heeft besproken, behandelt hij in de daaropvolgende hoofdstukken voor elk van deze stromingen de politiek-filosofische inspiratiebronnen, de ontwikkeling van politieke ideeën binnen de Nederlandse stromingen, en de plaats van deze ideeën in de internationale context.

In vergelijking met de vorige druk van het boek uit 1986 is er weinig veranderd. De indeling is ongewijzigd gebleven. Hier en daar zijn wat zinnen toegevoegd of heeft er een kleine herschikking van de tekst plaatsgevonden, maar tot ingrijpende wijzigingen heeft dit vrijwel nergens geleid. Slechts in één belangrijk opzicht verschilt de nieuwe druk van de voorgaande uit 1986. In de nieuwste druk zijn de meest recente ontwikkelingen in het denken van de behandelde stromingen verwerkt. Zo is er aandacht voor de visies op het milieu, dat als politiek probleem in de tweede helft van de jaren tachtig opnieuw op de agenda kwam, en voor de recente discussies binnen de Nederlandse politieke partijen over hun grondbeginselen. Verder krijg ik de indruk dat 1989 een heel bijzonder jaar geweest moet zijn. In deze nieuwste druk komt de lezer alles te weten over de kabinetcrisis van 1989 en over de stormachtige ontwikkelingen in Oost-Europa in datzelfde jaar.

Een ander, minder belangrijk maar wel aardig, verschil met de vorige druk is de verplaatsing van D66 van het hoofdstuk over de radicale alternatieven naar het hoofdstuk over de liberalen. Van Putten rechtvaardigt dit door te wijzen op de aansluiting van D66 bij de liberale fractie in het Europees Parlement. Ik ben benieuwd waar D66 in de volgende druk besproken wordt, als er tegen die tijd

serieuze plannen zijn voor een brede progressieve volkspartij in Nederland.

Zoals op de achterflap staat, ligt het accent op Nederland. Ten aanzien van de eerste drie stromingen krijgt de lezer op een compacte en heldere wijze een overzicht van de opkomst van politieke partijen en de geschiedenis van de ideeën binnen de verschillende stromingen. Een uitgebreid register maakt het mogelijk dit gedeelte van het boek als een naslagwerk te gebruiken. Verder wordt uitvoerig stil gestaan bij de beginselen van de huidige representanten van deze stromingen, VVD, PvdA en CDA. Hierbij maakt Van Putten gebruik van beginselprogramma's, verkiezingsprogramma's en discussienota's van politieke partijen. Opvallend is wel dat hij voor de bespreking van de beginselen van de PvdA twee maal zoveel pagina's nodig heeft als voor de bespreking van de beginselen van de VVD. Is de VVD zo beginselarm in vergelijking met de PvdA? Afgezien van een dergelijke kleine opmerking, vind ik het beschrijvende gedeelte over de ontwikkeling van de ideeën binnen de drie belangrijkste politieke stromingen in Nederland het sterkste gedeelte van het boek. Het is helder en informatief.

Wat het communisme en fascisme betreft, wordt een andere invalshoek gekozen. Veel meer ligt hier de nadruk op de vormen die deze stromingen hebben aangenomen in het buitenland. Omdat deze stromingen slechts beperkte invloed hebben (gehad) in Nederland lijkt deze oplossing een logische. Ik kom hier dadelijk nog op terug. In het hoofdstuk over de radicaal-alternatieven ten slotte, worden meerdere stromingen behandeld die alle een relatief jonge geschiedenis kennen. Ook hier wordt, noodzakelijkerwijs, het stramien van de hoofdstukken over de eerste drie stromingen losgelaten.

Op twee punten heb ik belangrijke bezwaren tegen het boek. Ten eerste, de inhoud van de eerste twee hoofdstukken is oppervlakkig en toont weinig samenhang met de rest van het boek. Ten tweede, het boek hinkt op teveel gedachten. De schrijver heeft onvoldoende keuzen gemaakt, wat ten koste is gegaan van de systematiek en de diepgang van het boek. Op het eerste punt van kritiek wil ik kort ingaan, het tweede punt stel ik wat uitgebreider aan de orde.

In het eerste hoofdstuk introduceert Van Putten zijn begrippenapparaat. Hij geeft aan wat hij onder een politieke stroming verstaat, bespreekt de moeilijkheden rond het begrip ideologie en introduceert onderweg nog verschillende andere begrippen, zoals politieke filosofie, politieke cultuur, politieke socialisatie en manipulatie. Dat is niet mis. Helaas blijven al deze begrippen wat in de lucht hangen; sommige begrippen worden niet gedefinieerd (wat is ideologie?), en vooral de relatie tussen de begrippen is niet erg duidelijk. Het ontbreekt bij voorbeeld aan een duidelijke afbakening van het begrip politieke stroming. Hierdoor komt Van Putten soms in de problemen en spreekt hij zichzelf tegen. Politieke stroming duidt op vereniging van mensen rond bepaalde politieke ideeën, zegt hij op pagina 14. Op pagina 169 merkt hij echter vervolgens op, dat in een aantal politieke stromingen staatsburgers zijn verenigd die op andere wijze dan via een politiek beginsel met elkaar in relatie staan, namelijk via het christelijk geloof en/of het lidmaatschap van een van de christelijke kerken. Problemen ontstaan ook bij de bespreking van het fascisme en anarchisme. De schrijver vraagt zich af welke politieke ideeën kenmerkend zijn voor fascisme en anarchisme. Van